

Fetih Öncesi ve Feth-i Hakani Sonrası İstanbul'da Musevi İbadethaneleri

Naim A. Güteryüz

Araştırmacı - Yazar

Yahudi İbadethaneleri genelde *sinagog* sözcüğüyle anılır. Bu deyim eski Yunanca kökenli olup, *syn*=beraber ile *ago*=getirmek köklerinden oluşur ve “beraber olmak” kavramını ifade eder.¹ Kelimenin İbranicesi, “Toplanma Evi” anlamına gelen *Bet ha-Keneset*'dir. Ancak, değişik işlevleri de göz önünde tutularak, sinagoglar *Bet ha-Tefilla* (ibadet evi), *Bet ha-Midraş* (eğitim evi), *Bet Aam* (halkın evi, cemaatin evi) olarak da adlandırılır. İtalya'da uzun yüzyıllar boyunca kullanılan *Scole* ve Yidiş lehçesinde yeğlenen *Shul* (Şul) deyimleri de ibadethanenin aynı zamanda eğitim yeri olduğunu anımsatır. Anglo-Sakson Reform Yahudiliğinde ise ibadet evi daha çok *Temple*

.....

1 İlk sinagogun ne zaman nerede kurulduğu, tarihin karanlığında kaybolmuş olup, bu konuda değişik varsayımlar ileri sürülür. Bazı araştırmacılara göre ilk Mabet' Bet ha-Mikdaş' dönemine iniyorsa da, sinagogun kaynağını Babil Sürgünü'nde aramak daha mantıklıdır. İlk Mabet'in M.Ö. 6. yüzyılda yıkılmasından sonra Babil'e sürgüne gönderilen ve Kutsal Mabet'ten yoksun kalan Yahudilerin hasretlerini gidermek, birbirlerini kısmen de olsa teselli etmek için Cumartesi (Şabat) günleri bir araya gelerek Kutsal Kitabı okumak ihtiyacını hissetmiş olmaları doğaldır. Tevrat'ın Sürgün Peygamberi olarak anılan Hezekiel'in Kitabı'ndaki (11:1, 14:1, vs) ifadeler de bu doğrultudadır.

olarak adlandırılmaktadır. Yahudi İbadet Evi, Osmanlı ferman ve beratlarında genellikle *Sinavi*, Türkçe sözlüklerde ve Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından *Sinagog* veya *Havra* olarak anılmakta, bazen yanlış olarak *Sinagon* deyimini kullanılmaktadır.

Anadolu yarımadasında Yahudilerin ne zamandan beri yaşadıklarına dair kesin bir bilgi yoksa da, özellikle Ege ve Batı Akdeniz bölgelerinde² arkeoloji kazılarında bulunan sinagog, mezar ve yazıt kalıntılarından yörede Milattan Önce de yerleşik düzeyde yaşamış Yahudi cemaatlerinin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Kent-Bizans'ta, yani zamanın Konstantinopolis'inde, Yahudilerin hangi mahallelerde ikamet ettiklerine dair bilgiler ise, değişik araştırma ve monografilerde, genelde bir başka olaya atfen dolaylı olarak, yer almaktadır.

İstanbul'da bilinen ilk sinagog M.S. 318 yılında *Halkoprateria* (Bakırcılar) yöresinde bulunan ve 450 yılında (Teofaros'a göre 442) Bizans İmparatoru II. Theodosius tarafından, kız kardeşi Pulcherie (Pülşeri) nin ısrarıyla kiliseye dönüştürülen³ ibadethanedir.⁴

Fetih'i takiben, harap olan kilisenin apsis kısmı bir duvarla bölünerek dönem ricalinden Arpa Emini Lala Hayrettin Paşa tarafından mescide tahvil edildi. Daha sonra Babüssaade Ağası da olan acemi ağalardan Ahmed Ağa tarafından Ecza-i Şerife vakfedildi ve Acem Ağa Mescidi adıyla anılmaya başlandı. 1755 yılında da Bıyıklı

.....

2 Sardis, Milet, Priene, Phocee (Foça), Hypaepa, Andriake-Mira ve b.

3 Abraham Galante, "Les Synagogues d'Istanbul", *Haménora*, S.7-8, İstanbul, 1937, s. 100 (Du Fresne, *Histoire Byzantine* II, Paris, 1680, s. 167'ye atfen).

4 Pierre Gilles (Petrus Gyllius), İstanbul'un Tarihi eserleri, Latince'den çeviren: Erendüz Özbayoğlu, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 96. Pierre Gilles eserinde, Zonaros'a atfen, olayı aşağıdaki şekilde nakleder: "Theodosius uzak batı ülkelerine gittiğinde Yahudiler İstanbul Valisi Honoratus'la dostluk kurdular ve onun yetkisiyle Halkoprateria'da görkemli bir sinagog inşa ettiler. Sinagog yapıp bittikten sonra hiddetlenen halk tarafından yakıldı. Olayı öğrenen Theodosius suçluları para cezasına çarptırdı ve Yahudilere yeniden inşa izni verdi. Milano Piskoposu Ambrosius olaydan haberdar oldu ve Theodosius'a, 'kentlerin kraliçesi olan bir kentin' ortasına sinagog yapılmasının haksızlık olduğunu söyledi. Ambrosius'un uyarısıyla Theodosius, verdiği cezaları kaldırdı ve Yahudilerin 'kentlerin kraliçesi' içinde sinagog yapmalarını yasakladı."

Ali Paşa tarafından camiye çevrilen ve 1785 yılında yangında harap olan bina 1936 yılında minaresi yıkılarak dört duvar olarak bırakıldı. Gülhane Girişi karşısında, Zeynep Sultan Camiinin yanındaki sokakta bulunan sinagog>kilise>cami>mescit arsasında halen, yalnızca, Baş Çuhadar Seyit Ömer Ağa tarafından 1815 yılında yaptırılan bir çeşmenin aynası ve yalağı görülmektedir.⁵

IX. yüzyıldan itibaren Yahudiler Haliç'in güney kıyısında, özellikle günümüz Bahçekapı semti ile Ayasofya arasında kalan bölgede ikamet etmekte idiler. Mahallenin surlardan denize doğru çıkış kapısı olan *Porta Iudece* (Yahudi Kapısı) bazı tarihçiler tarafından Sarayburnu önlerinde sanılmış ise de çoğunluk gerçek yerinin Yenicami civarında olduğu hususunda birleşmektedir.⁶

XI. yüzyılın ikinci yarısında Yahudiler resmi makamlarca şehir dışında, Galata-Pera'ya nakledilirler. *Pera*'nın Rumca anlamı "ötede" olup bazen yalnızca günümüz Beyoğlu sırtlarını, bazen de Galata, Kasımpaşa ve Hasköy'ü kapsayan⁷ daha geniş bir alanı tanımlamak için kullanılmıştır.

1204'de Dördüncü Haçlı Seferi orduları arasında bulunan Flaman askerlerin, Latinlerin de yardımıyla, Yahudileri, Bahçekapı semtindeki sinagoglarında tahrik etmeleri ile çıkan olaylarda başlayan yangın, rüzgârın da etkisiyle, kısa bir zamanda yayılmış ve Ayasofya'ya kadar olan bölgeyi yok etmiştir.⁸

1261'den sonra Yahudiler, kentin nüfusunu artırmak isteyen İmparator VIII. Mikhaıl Palaiologos tarafından, Haliç'in güneyinde, Marmara sahillerine yakın bir bölgeye, Langa (*Vlanga*) yöresine

.....

5 Semavi Eyice, "Acem Ağa Mescidi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.1, Tarih Vakfı, İstanbul, 1993

6 *Encyclopedia Judaica*, Kristof Buedelmonte'nin Paris Milli Kütüphanesinde bulunan Liber Insularum Archipelegi eserindeki 1420 tarihli şehir planı, C.5, s.917-918

7 Minna Rozen, *İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi – Oluşum Yılları (1453-1566)*, çeviren Serpil Çağlayan, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s. 5 [Original adı: *A History of the Jewish Community in Istanbul, The Formative Years, 1453-1566*, Koninklijke Brill NV, 2010]

8 G. De Ville Hardouin, *Conquête de Constantinople*, 1882, s. 89

yerleştirildi.⁹ Aynı dönemde *Pegai* (Kasımpaşa) semtinin de Yahudilerin normal ikamet bölgeleri arasına girdiğini görmekteyiz.¹⁰

Venedikliler ile Cenevizliler, 1275'den 1453'e kadar Bizans'ta kendi hükümetlerinin himayesinde oturmuşlardır. Cenevizliler özellikle Galata bölgesinde ikamet etmekte iken, Venedikliler 1280'den 1325'e kadar Bizanslılar ile beraber yaşadıkdan sonra o tarihten itibaren Haliç'te Fener civarında Venedik mahallesine yerleşmişlerdir. Bu tarihlerde Yahudiler özellikle Langa'da oturmakta ve bilhassa dericilikle meşgul olmakta idiler. Yahudilerin Langa'da ikameti 1453'e kadar sürmüştür.¹¹

1432 yılında İstanbul'u ziyaret eden Bertrandin de la Broquiere, *Pera* semtinde yaşamakta olan Yahudilere rastladığını belirtmiştir.¹² İstanbul'un Fethini bizzat yaşayan tarihçi Nicolo Barbaro, fethi anlatan eserinde Sultan'ın Kabataş önünde demirli bulunan donanmasının *Giudecca'nın* (Yahudi mahallesinin) önündeki surların karşısına gelerek mürettebatın bir kısmını burada karaya çıkarttığını nakletmektedir.¹³ Anılan bölgenin yeri tam olarak saptanmamışsa da, Sarayburnu ile Yedikule arasındaki sahil şeridinin bir noktası olmalıdır, Langa sahilleri olması muhtemeldir.

Diğer taraftan, Ortaköy *Etz Abayim*¹⁴ Sinagogu ile ilgili 30 Rebiyülevvel 1241 (12 Kasım 1825) tarihli bir fermanla adı geçen şahitlerin ifadesine göre, anılan sinagogun Fetih devrinden kaldığı gözönüne alındığında, Bizans'ın son demlerinde Boğaziçi kıyılarında da, en azından Ortaköy yöresinde Yahudilerin oturduğu anlaşılmaktadır.¹⁵

•••••

9 Minna Rozen, *a.g.e.*, s.8.

10 Joshua Starr, *The Jewries of the Levant after the 4th Crusade*, Paris, 1949.

11 Kristof Buedelmonte Şehir Planı.

12 Gustave Schlumberger, *Siège et Prise de Constantinople par les Turcs en 1453*, Paris, 1914.

13 *Giornale dell'assedio di Constantinopli 1453; Diary of the Siege of Constantinople 1453*, İngilizceye çeviren: J.R.Jones, New York Exhibition Press, 1969; *1453 Konstantinopl Kuşatma Güncesi*, Türkçeye çeviren: Yurdakul Fincancıoğlu, Büke Yayınları, İstanbul, 2001

14 Anlamı: Hayat Ağacı. Bizans döneminde ve daha sonra inşa edilen birçok sinagoga bu ad verilmiştir

15 Ferman metninin Fransızca çevirisi için bkz. Abraham Galante, *Les Juifs de Constantinople sous Byzance*, İstanbul, 1940, s. 33-36

15 Ramazan 1104 (21 Mayıs 1693) tarihli bir fermenda ise Feth-i Hakani'den önce Balat Hacı İsa semtinde üç sinagogun (*Abrida, Karaferya, Yanbol*), Tahta Minare semtinde ise bir sinagogun (Çakacı veya Çuhacı) varlığı belirtilmektedir.

Topkapı Sarayı Hazine Dairesi'nde bulunan 149 sayfalık Fatih Sultan Mehmet Vakfiyesinin 32. sahifesinde 1455'lerde İstanbul'da Halil Paşa Birgosu yanında bir sinagogun bulunduğu belirtilmektedir ki bu yer de Bahçekapı yöresidir.

1170 yılında kenti ziyaret eden ünlü seyyah Tudela'lı Binyamin, Pera semtinde 2500 Rabinik ve 500 civarında Karay Musevisine rastladığını ifade etmektedir.¹⁶ Bir sava göre, yörenin asıl adı Karayköy olup sonradan Karaköy olarak kısaltılmıştır.¹⁷

Fetih ve Sonrası

1453 yılı Mart ayı sonunda hazırlıklarını bitiren II. Mehmet'in 6 Nisan Cuma günü başlattığı kuşatmadan 53 gün sonra 29 Mayıs 1453 Salı sabahı güneş, Türk İstanbul'un üzerinde doğdu. Fatih Sultan Mehmet bir sava göre aynı gün, bir diğer sava göre ertesi gün öğleye doğru görkemli bir alayla şehre girdi. Haluk Şehsuvaroğlu durumu şöyle ifade etmektedir:

... Fethedildiği sırada Konstantinopolis eski görkemini korumuyor, ekser sokakları, binaları, meydanları ve büyük sarayları harap bir halde bulunuyor, Kayserlerin harap sarayında gördüğü manzara karşısında Fatih üzüntüsünü ifade ediyordu.. Sultan kısa zamanda şehrin imar ve iskânını istedi... Anadolu'da ve Rumeli'de cemi [tüm] eyalet sahibi vüzeraya emr-i şerifler gönderilip vilayet vilayet İstanbul'a adam getirttiler ...¹⁸

.....

16 12. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış ünlü İspanyol Yahudisi gezgin. Bilinen tek eseri, seyahat serüvenlerini anlatan *Sefer ha-Massa'ot*'dur. İlk baskısı 1543'de İstanbul'da, bir diğer baskısı 1556'da Ferrara'da yapıldı. Türkçe çevirisi: Nuh Arslantaş, *Ortaçağda iki Yahudi seyyahın, Tudela'lı Benjamin ve Ratisbon'lu Petachia*, İslam dünyası gözlemleri, İkinci Baskı, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009.

17 Üstün Çeliker, "Karaköy Kara mıdır?" *Bizim Şehir Haberleri*, Haziran 1990; Siban Şişman - "İstanbul Karayları", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, I, 1957

18 Haluk Şehsuvaroğlu, "Asırlar Boyunca İstanbul", *Cumhuriyet* eki, s. 29.

1453'den sonra Fatih'in hizmetine giren ve büyük bir vakayiname kaleme alan Rum vakanüvisi Kritovulos, eserinde, hangi vilayetlerden gelenlerin hangi semtlere yerleştirildiklerini ayrıntılarıyla belirtmektedir.

... *velhasıl o asırda Osmanlılar elinde ne kadar şehir varsa cümlesinden ümmet-i Muhammedi ehil ve aaval ile İstanbul'a getirtti, izam ve ikram edip mamur ve abad ettiler...*¹⁹

İstanbul Yahudilerinin durumu ise özel bir nitelik arz eder. O tarihlerde Haliç'in her iki yakasında da Yahudiler oturuyordu. Fatih onlara dokunmadığı gibi, kent nüfusunu ticari ve teknik niteliklerini takdir ettiği ve sadakatlerine güvenebileceği Yahudilerle artırmak için üç gün sonra²⁰ Anadolu Yahudi cemaatlerine bir mektup yollayarak onları İstanbul'a davet etti. XVI. yüzyılda yaşamış olan bir İbrani yazar, söz konusu davet mesajını aşağıdaki şekilde nakleder:

Osmanlı Padişahı Mehmet der ki: Tanrı bana birçok ülke bağışladı ve hizmetkârı Hazreti İbrahim ile Yakub'un sülalesine sahip çıkmanı, kendilerine yiyecek vermeme ve onları himayeme almamı bana emretti. Aranızda kim, Tanrı'nın yardımı ile İstanbul'a başkente gelip yerleşmeyi, incirin ve bağın gölgesinde huzur içinde yaşamayı, serbest ticaret yapıp mal mülk sahibi olmayı arzular ...²¹

İlk yıldan itibaren birçok Yahudi ailesi yeni başkente yerleşti. Mora fethinden sonra gelenler de bunlara katıldı. Eski başkent Edirne'den gelenler de *el Mahallet ül-Yahudiyin el-Edirneviyin* adı verilen semte yerleştiler.²²

Fatih bir fermanla Yahudilere din ve vicdan özgürlüklerini vaat ederek mevcut sinagogları tamir edebileceklerini, yeni ibadethaneler

.....

19 Haluk Şahsuvaroğlu, *a.g.e.*, s. 30.

20 M. Franco, *Essai sur l'Histoire des Israélites de l'Empire Ottoman, Depuis les origines jusqu'à nos jours*, Librairie A. Dublacher, Paris, 1897, s. 31.

21 Abraham Galante, *Histoire des Juifs d'Istanbul, depuis la prise de cette ville en 1453 par Fatih Mehmed II, jusqu'à nos jours*, C. I, Imprimerie Hüsnütabiat, İstanbul, 1941, s. 3 [Bu kaynak ilerde kısaca Abraham Galante, İstanbul, olarak anılacaktır]

22 Abraham Galante, İstanbul, C.I, s. 66

inşa etmek yasak olmakla beraber evlerin sinagog olarak kullanılabilceğini ilan etti. Gerek Fatih'in gerek kendisinden sonra gelen padişahların konu ile ilgili İradelerinde Feth-i Hakani²³ sırasında Yahudilere verilmiş bu söze atıf vardır.

Başkentin yeniden yapılanması ve ekonomik açıdan canlanması için İstanbul dışından kendi rızaları ile gelenler “kendi gelenler”, tüm dinlerden ve sosyal sınıflardan olup zorla getirtilenler ise “sürgün” adıyla anılmaya başlandılar. Balkanlardan, özellikle Makedonya'dan, ve de Anadolu'dan, hemen hemen çoğu Romaniot²⁴ birçok Yahudi cemaati, yirmi yıllık bir dönem için, İstanbul'a nakledildi.²⁵ Balat semtinde bir zamanlar mevcut olan *Selaniko* ile halen mevcut tümü ahşap tek sinagog İstipol (Salma Tomruk) ve alanı Vakıf İdaresinden kiralayan kişinin bir gecede yerle bir edip otopark alanına çevirdiği *Kasturiya* Sinagogu muhtemelen bu döneme aittir. Makedonya'nın Ohri bölgesinden gelen Yahudiler tarafından kurulmuş olan *Abrida* Sinagogu'nun, efsaneye göre Nuh'un gemisini, bir diğer sava göre Kemal Reis'in kadirgalarını anımsatan gemi pruvası şeklinde *Teva'sı* [okuma kürsüsü] ünlüdür ve aynı dönemde Makedonya'da Yanbolu'dan göç edenlerin kurduğu *Yanbol* Sinagoguyla beraber halen fiilen dini hizmettedir.²⁶

İspanyol hükümdarlarının ya Katolik dinini kabul etmeye veya tüm varlıklarını bırakarak bir daha dönmek üzere ülkeyi terke zorladıkları Sefarad Yahudilerinin büyük çoğunluğu, kimi doğrudan, kimi de bir süre geçici olarak Fransa veya İtalya'da ikamet ettikten sonra Osmanlı topraklarında kendilerine sadece emin bir sığınak değil, fakat yeni bir vatan buldular.

O dönemde İstanbul Yahudilerinin yerleşim alanını belirgin olarak gösteren herhangi bir harita veya belge bulamadık. Ancak

.....

²³ İstanbul'un Fethi

²⁴ Kudüs'te İkinci Mabet'in Romalılar tarafından yıkılmasını takiben Orta doğuda ve Ön Asya'da (Anadolu'da) Roma hâkimiyeti altında yaşamak zorunluluğunda kalan Yahudilerin kurduğu cemaat topluluklarına verilen genel ad.

²⁵ Minna Rozen, *a.g.e.*, s. 45-46

²⁶ Ayrıntılı bilgi: Naim A. Gülyüz (ve fotoğraf İzzet Keribar), *Türkiye Sinagogları*, *Cilt 1: İstanbul Sinagogları*, s. 40-67;

değişik bilgilerin örtüşmesinden varılabilecek sonuca göre, Bizans'tan kalan ve bir anlamda 'İstanbul'un yerlisi'²⁷ olan Yahudiler genelde şehrin daha eski kesiminde, Balat'taki eski Yahudi mahallesinin yakınında yaşıyordu. İstanbul'a yeni gelenler veya getirilenler ise kısmen bu bölgeye, ancak özellikle Sirkeci-Bahçekapı-Eminönü-Tahtakale-Mahmutpaşa bölgesine yerleştirildiler. Bazı Romaniot sürgünler ise Eğrikapı civarına yerleştiler.

1550'li yıllara kadar Galata'da yerleşmiş Yahudilere rastlanmaktadır. 1555 yılında Fransız Elçisi Monsieur d'Aramon'un refakatçısı olarak İstanbul'u ziyaret eden gezgin Nicholas de Nicolay ise bu yörenin üç bölüme ayrılmış olduğunu, Frenkler (Katolikler) ile Rumlar ayrı ayrı bölümlerde yaşarken Türklerle az sayıda da olsa Yahudilerin üçüncü bölümde beraberce yaşadıklarını belirtmektedir.²⁸ Galata yöresinde, 1934 yılında, Bankalar Caddesi'ndeki Merkez ve Osmanlı Bankası binalarının arka tarafında bulunan ve 1697'de inşa edilmiş Yeni Cami avlusu kazısında, üzerinde İbrani harflerle yazılı sinagog kalıntılarına ve kapı üstü taşlarına rastlanmıştır.²⁹

Diğer taraftan, 1671 yılında mevcut olduğunu kesinlikle tespit edebildiğimiz, temel tonozlarına bakılırsa muhtemelen Cenevizliler zamanından beri var olduğu sanılan *Zülfaris* veya *Zülf-ü Arus* (Gelin Perçemi) Sinagogu, yörede cemaat yokluğundan dolayı 1985 de kapanmışsa da, 500. Yıl Vakfı tarafından müzeye çevrilmiş olup Kasım 2001 den itibaren 500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi³⁰ olarak hizmet vermektedir.

Galata'da bulunan ve adı 'Barış Vahası' anlamına gelen *Neve Şalom* Sinagogu ise, Musevi Birinci Karma Okulu Jimnastik Salonu'nun

.....

27 Minna Rozen, *a.g.e.*, s. 58 Tayla, Hüsrev - "Lale Devri Öncesi Bir Osmanlı Eseri, Balat Ahrıda Sinagogu Restorasyonu" *Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı*, İstanbul, 1995, s.167-189

28 Nicholas de Nicolay, *The Navigations, Peregrinations and Voyages made into Turkey*, 1586, İngilizce çevirisi: T. Washington and John Stall,[UMI collection/reel no. Early English books, 1475-1640/326:03] güncelleştiren Marybeth Lavrakos, 2003; Minna Rozen, *a.g.e.*, s.62.

29 Abraham Galante, "Les Synagogues d'Istanbul", *Haménora*, S. 7-8, İstanbul, 1937, s. 100-113

30 <http://www.muze500.com>

gerekli izinler alınarak ibadethaneye dönüştürülmesiyle inşa edilmiş ve 25 Mart 1951 de ibadete açılmıştır. 1986 ve 2004 de iki kez bombalı saldırıya uğrayan bu sinagogun alanında, XVI. yüzyılda *Aragon* Sinagogu'nun mevcut olduğu rivayet edilir.³¹

İlginç bir ibadethane de, yabancı uyruklu Yahudiler tarafından 1885 yılında Galata, Şair Ziya Paşa yokuşunda inşa edilen ve İtalyan Sinagogu olarak anılan tesistir.³²

1544–1547 yıllarında İstanbul'u ziyaret eden Pierre Gilles ise tüm kentte Yahudilerin otuzdan fazla sinagogu bulunduğunu belirtir. ³³ Bu Yahudilerin, lisanlarının Latinceye benzerliği ve ticaret ortak mesleği bakımından Latinlere yakın bölgeye yerleşen Portekizliler olması ihtimali kuvvetlidir.³⁴

Karaylar, daha XVI. yüzyılın başlarında Hasköy'e yerleşmişlerdi. III. Mehmed'in validesi Safiye Sultan'ın emri ile 1597–98'de başlanan Eminönü'deki Yeni Cami inşaatı, padişahın 1603'de ölümü üzerine yarım kaldı. 1660'da, birinci kat pencerelerine kadar çıkmış olan yapı Yahudi evleri arasında sıkışmış, metruk bir durumda idi. Konu 1663'de, Hassa Mimarı Mustafa Efendi'nin gayretleri ile tekrar gündeme geldiğinde yörede yaşayan Yahudilerin durumu şöyle nakledilir:

*“Binayi saran Yahudi evleri buralardan kaldırılmış, sahiplerine Hasköy'de yeni evler verilmişti. Oraya nakledilenler yaşadıkları sürece vergiden muaf tutulmuş, Eminönü'deki sinagogları yasal olarak satılmadığı için ona karşılık Cami tarafından yıllık 32 kuruş kiraya bağlanmıştı.”*³⁵

İstanbul'u ziyaret eden Karay seyyahlardan Samuel Bar David (1642) Karayların Haliç'in iki yakasında Balat ve Hasköy'de ikamet ettiklerini yazmakta, Benjamen Behar Eli Yerusalmi (1685) de hemen

.....

³¹ *a.g.e.*, s. 149–150; Fani Pinhas, Sara Taragano, Viki Manisa – *Neve Şalom'da 50 Yıl*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 2002

³² Naim A. Güleriyüz (ve fotoğraf İzzet Keribar), *a.g.e.* s.149–150

³³ Pierre Gilles, *a.g.e.*, s. 198; Eremya Çelebi Kömürcüyan, *İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul*, tercüme ve tahşiye eden Hrand D.Andreasyan, yay.haz. Kevork Pamukciyan, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1988, s.71.

³⁴ Minna Rozen, *a.g.e.*, 62

³⁵ Haluk Şehsuvaroğlu, a.g.yazı, s.85, *Silahtar Fındıklılı Mehmet Ağa Tarihi*

hemen tüm Karayların Hasköy'de toplandıklarını ifade etmektedir.³⁶ Eminönü'de Yeni Cami'nin sol tarafında Arpacılar Caddesi'nde (Nimet Abla Gişesi yanı, eski Ege Lokantası'nın bulunduğu yer) mevcut bir sinagogdan bahsedildiğini yaşlılar anımsamaktadır. Bir sava göre bu ibadethane Karay'lara aitti.

Türkiye Hahambaşılığı bünyesinde olmamakla beraber belirtmeden geçemeyeceğimiz bir sinagog da, Hasköy'deki *Ka'al Hakadoş Be Kuşta Bene Mikra*, yani İstanbul Karaim Büyük Kaalı'dır. Türk Karaim Cemaati Vakfı tarafından yönetilen ve Karay ritüellerine göre, toprak seviyesinin altında inşa edilen bu sinagogun tarihinin Bizans dönemine kadar dayandığı sanılmaktadır. Defalarca geçirdiği yangın felaketlerine rağmen her seferinde tekrar inşa edilen sinagog halen Karay Musevilerinin hizmetindedir.³⁷

Haliç'in güney yakasında meydana gelen ve yöreyi harabeye çeviren 1539 ve 1554 yangınları orada oturanları başka bölgelere göç etmeye zorladı. Eminönü'de çıkan 1569 yangını da yöre sakinlerinin Hasköy'e yerleşmesine sebep oldu. Tarihçi Minna Rozen, Hasköy mezarlığında rastladığı çok miktarda İstamati soyadını taşıyan taşları, Samatya'da oturan Romaniot Yahudilerin de Hasköy'e göç ederek yerleştiklerinin kanıtı sayar.³⁸

Boğaziçi'nin Anadolu kıyısında, çoğu bugün artık mevcut olmayan, birçok Yahudi yerleşme merkezi anımsanır: Üsküdar, Dağhamamı, Bağlarbaşı, Kuzguncuk, Selamsız, Paşabahçe ve Beykoz.

Üsküdar'daki bir kısım Yahudilerin, 1618/1625 Galata veba salgınından kaçıp bu yöreye sığınanlar olduğu sanılmaktadır.³⁹ 1688-89 yıllarına ait vergi sicil kayıtlarında Üsküdar'da oturan "Valide -i Atik vakfına mensup Yahudilerin kongregasyonu"ndan bahsedilir.⁴⁰ 1756'da 850 kadar evin yanıp kül olduğu Cibali yangınından ve 1812 veba salgınından sonra da sayısız Yahudi ailesi Üsküdar ve Kuzgun-

.....

36 Abraham Galante, *Istanbul*, c. 2, İstanbul, 1942, s. 177

37 Naim A. Güteryüz (ve fotoğraf İzzet Keribar), *a.g.e.*, s.175-176

38 Minna Rozen, *a.g.e.*, s. 90

39 Abraham Galante, *Istanbul C. I*, 1941, s. 64; Avram Galante, "Un ferman concernant le cimetièrè Juif d'Üsküdar", *La Boz de Türkiye*, 1 Şubat 1940, s. 113

40 Minna Rozen, *a.g.e.* s.383 dipnotu 27

cuk yöresine göç etmiştir.⁴¹ Günümüzde Üsküdar'da ikamet eden Yahudi aile bilinmemektedir.

Üsküdar sırtlarında Dağhamamı mevki ise, sosyal düzeyi yüksek ailelerin ikamet bölgesiydi. Hahambaşılık evlenme kaydı kütüklerinde Dağhamamı Sinagogu'nda evlenenlerin meslek haneleri de bu görüşü doğrulamaktadır. 1921 yangın felaketinde 164 Yahudi evi, okul ve sinagog alevlerin kurbanı olunca kurtulabilenler bu semti tamamen terk ederek Kuzguncuk ve Haydarpaşa'ya göç etmişlerdir.⁴²

XIX. yüzyıl sonlarında Paşabahçe ve Beykoz'da, yazlık için gelenler dışında devamlı ikamet eden bir cemaat mevcuttu. Sinagogu, okulu ve *Talmud Tora*'sı ile Beykoz küçük, fakat tam teşekküllü bir Yahudi yerleşim merkeziydi.⁴³ 1957 yılında yalnızca 14 Yahudi ailenin yaşadığı⁴⁴ Beykoz köyü sahil alanında bugün ikamet eden Yahudi bilinmemektedir.

Asya kıtasına geçişte ilk Yahudi yerleşim bölgesi Kuzguncuk'tur. Kuzguncuk, Avrupa Yahudileri tarafından, Kutsal Topraklar'a varmadan önceki son durak olarak kabul edilirdi. O kadar ki herhangi bir sebepten dolayı 'Vaat Edilmiş Topraklara' ulaşamayanlar hiç olmazsa, Kudüs'ten denizle ayrılmamış Kuzguncuk'a yerleşip ölmeyi arzular ve orada gömülmeyi vasiyet ederdi. Galante Nakkaş Tepe'deki bu tarihi mezarlıkta 1562 tarihli mezar taşına rastlamıştır, 1562, 1615, 1616 tarihli mezar taşları halen mevcuttur. 1791 ve 1809 tarihli Bostancıbaşı defterlerinde Kuzguncuk Paşakapısı arasında sahil boyunca yalı sahibi birçok Yahudi'nin adına rastlanmaktadır. Bu yalıların çoğu daha sonraki tarihlerde ve özellikle 7 Ağustos 1872 yangınında yok olmuşlardır.

1840 yılında toplam 3600, Şirket-i Hayriye Salnamesi'ne göre 1914'te ise yalnız 400 Yahudi'nin ikamet ettiği Kuzguncuk'ta günümüzde ekonomik düzeyi pek yüksek olmayan 20 kadar Yahudi aile yaşamaktadır. Kuzguncukta Yahudi yaşamı günümüzde, 1800 öncesinde

.....

41 Stanford J. Shaw, *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, New York University Press, New York, 1991, s. 114

42 Andreossy, *Constantinople et le Bosphore de Thrace pendant les années 1812/13/14*, Paris, 1814, s.179

43 Abraham Galante, *Istanbul C. I*, 1941, s. 64

44 *a.g.e.*, s. 66

inşa edilen *Bet Yaakov* [Yaakov'un Evi] ve 1840 yılında hizmete giren *Bet Nisim* [Nesim'in Evi veya Mucizeler Evi] Sinagoglarıyla devam etmektedir.⁴⁵

Avrupa-Asya transit merkezi konumunda bulunan ve Bağdat Demiryollarının başlangıç noktası olan Haydarpaşa-Yeldeğirmeni yöresinde bir Yahudi cemaatinin yerleşmesi XIX. yüzyılın ikinci yarısına rastlar.

1890'larda Haydarpaşa'da yerleşik yaklaşık 200 kadar Yahudi ailesi kiralık bir evi ibadethane olarak kullanmaktaydılar. Dağhamam yerleşme merkezini tamamen yok eden 1921 büyük yangınını izleyen göçlerle Haydarpaşa Yahudi nüfusu daha da artınca yeni ve geniş bir ibadethane gereksinimi gündeme gelmiştir. Sinagog inşaatı için düşünülen mekân Osmanağa Mahallesi eski Aziziye (yeni İzzettin) Sokak'taki arsaydı. 28 Recep 1313 (14 Kanun-i Sani /Ocak 1896) tarihli iradeye dayanılarak inşaatı başlanmıştır. Yöre Rumlarının sinagog inşa ettirmemek için kanlı kavgalara kadar giden engellemelere giriştiklerini şahsi göz doktoru Elias Kohen Paşadan öğrenen Sultan II. Abdülhamid, Selimiye kışlasından bir askeri birlik göndererek olay çıkaranları sindirtmiş ve sinagog inşaatını korumasına almıştır. Planları Avusturyalı bir mimar tarafından çizilen sinagog bağış toplanarak tamamlanıp 3 Eylül 1899 gününe isabet eden *Roş Aşana* (Musevi Yılbaşısı) arifesinde hizmete girmiş ve "İsrailoğullarının Tanrıya Şükretmesi" anlamına gelen *Hemdut İsrail* olarak adlandırılmıştır. Haydarpaşa Yahudileri sinagoga bu adı vermekle aynı zamanda, kendilerine destek olan Abdülhamid'e [H.m.d.] minnet hislerini de ifade etmek istemişlerdir.⁴⁶

Yel değirmeni semtinde 27 Temmuz 1922 gecesini çıkan ve 170'i kâgir yaklaşık 280 evi yok ederek çoğu varlıklı 300 kadar Yahudi ailenin 180 kadarına ciddi boyutlarda zarar veren yangından sinagog, mucize kabilinden, zarar görmeden kurtulmuş, 100. yıldönümünü 2000 yılının Ocak ayında coşkulu bir şekilde kutlamıştır.⁴⁷ Ancak büyük bir

.....

45 Naim A. Güleriyüz (ve fotoğraf İzzet Keribar), *a.g.e.*, s.107 ve 113

46 Naim A. Güleriyüz (ve fotoğraf İzzet Keribar), *a.g.e.* s.91-92; Anri Niyego - *Haydarpaşada geçen 100 yılımız*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 1999;

47 Naim A. Güleriyüz (ve fotoğraf İzzet Keribar), *a.g.e.*, s. 91-92

kısmı kül olan bu yörenin sakinleri başka semtlere taşınmak zorunda kalmıştır. Günümüzde Yeldeğirmeni semtinde yaşayan Yahudilerin sayısı 10 aileyi bulmazken, Boğaziçi köprülerinin inşaatından sonra Anadolu yakasının Kadıköy'den Pendik'e uzanan değişik konumlarında, kentin Yahudi nüfusunun yaklaşık dörtte birini oluşturan 1500'ü aşkın aile yaz-kış ikamet etmektedir. Marmara'nın Anadolu yakasında halen hizmette olan iki ibadethane mevcuttur: Haydarpaşa *Hemdat İsrail* Sinagogu ile Caddebostan *Bet El* Sinagogu.

Kent merkezine ve iş çevrelerine daha yakın olan Boğaziçi'nin Rumeli yakası, gerek yerleşim merkezleri adedi, gerekse ekonomik yönden Anadolu yakasına oranla daha hızlı gelişmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında ve XX. yüzyılın başında elçiliklerin, yabancı uyruklarının ve varlıklı ailelerin yazlık sayfiye yeri olan Büyükdere'de Kont Abraham-Salomon de Kamondo⁴⁸ tarafından inşa ettirilen küçük bir sinagog mevcuttu. 1914 yılına ait kaydı bulunan⁴⁹, ancak bugün herhangi bir izine rastlamadığımız Büyükdere Sinagogu'nun adını ve 5642 (1881) tarihini taşıyan bir ritüelik obje halen 500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi'nde sergilenmektedir.

Yeniköy'e gelince, Evliya Çelebi, "genellikle Rumların ikamet ettiği bu küçük ve şirin balıkçı köyünde Yahudilerin yaşamadığını yazar.⁵⁰ Ancak yine de o dönemlerde bazı varlıklı Yahudilerin yaz aylarını geçirmek üzere zaman zaman bu sayfiye köşesini tercih ettikleri bilinmektedir. Kont de Kamondo'nun da Yeniköy'de bir yalısı vardı.⁵¹

Ortaköy ve uzantısı durumunda bulunan Kuruçeşme, Bizans döneminden beri bir Yahudi yerleşim merkezi olarak bilinir. Tarihçi

.....
48 Naim Güleriyüz, "Doğu'nun Rotschildi: Kamondo Ailesi", *Tarih ve Toplum*, İstanbul, Nisan 2003, sayı 232 s. 243-248; Nora Şeni-Sophie le Tarnec, *Camondolar-Bir Hanedanın Çöküşü*, Çeviren: Yaman Aksu, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2010

49 *Annuaire Oriental, Commerce, Industrie, Administration, Magistrature de l'Empire Ottoman. Adopté par les Administrations de l'Etat, patronné par les Chambres de Commerce*, 1914. Editeur-Propriétaire: The Annuaire Oriental Ltd. 8 Rue Camondo - Galata, Constantinople

50 Mehmed Zillioğlu Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* Cilt 1, Sadeleşiren: Tefik Temelkuran – Necati Aktaş, Üçdal Neşriyat, 1976, s. 457-458

51 Naim A. Güleriyüz (ve fotoğraf İzzet Keribar), *a.g.e.*, 125

Rosanes Bizanslıların *Klidion* olarak andıkları Ortaköy'de Yahudi varlığından bahseder.⁵² Eremya Çelebi XVII. yüzyılda burada “pek çok mağrur Yahudi'nin oturduğunu.. köy halkının ekseriyetini Yahudilerin teşkil ettiğini” ifade eder.⁵³ Evliya Çelebi'ye göre Kuruçeşme'de “on bir kadar Yahudi evi.. üç sinagog..” mevcuttu.

Kalabalık ve önemli bir Yahudi yerleşme bölgesi olan Ortaköy uzun yıllar Yahudi matbaacılığının merkezi oldu, sayısız ünlü eser buradaki matbaalarda basıldı. 1930'larda yaklaşık 700, 1977'de ise ancak 150 kadar Yahudi ailenin ikamet ettiği Ortaköy'ün yıldızı, 1980'lerden sonra Ulus sırtları ve Ortaköy vadisinde gelişen ve yaygınlaşan inşaat birimleri sonucu, tekrar parladı.

Yahudilerin Bizans döneminden beri ilk yerleşim alanlarından biri olan Hasköy'de bir zamanlar 20'yi aşkın ibadethane mevcutken, yangınlar, göçler, çevre düzenlemeleri ve benzeri nedenlerden ötürü günümüzde tek bir faal sinagog kalmıştır: *Maalem* Sinagogu. Adı kimine göre ‘Mahallem’ sözcüğünün yerel lehçede bir deformasyonu, bir diğer sava göre ‘ma aile’ yani ailecek anlamındadır. Yörede mevcut eski sinagoglardan *Mayor* Sinagogu, 2010 İstanbul Avrupa Kültür Başkanı programı çerçevesinde sunulan bir projeye göre birer sanat merkezine dönüştürülmesi planlanmaktadır. Sahile yakın bir yerde bulunan *Esger* Sinagogu ise, Beyoğlu Belediyesince bir kişiye kiralanmış, ancak müstecir tarafından restore edilen bina bir kafe olarak kullanılmaktadır.

İstanbul'un simgelerinden biri olan Marmara Adaları tarih boyunca değişik adlarla tanımlandılar. Toprağının renginden dolayı “Kızıl Adalar”, tarih boyunca sürgüne gönderilenlerden dolayı “Prens Adaları”, manastırlarından dolayı tarihçi Hammer tarafından “Evliya Adaları” ve Deiher tarafından da “Keşiş Adaları” olarak anılan, Marmara Denizi'nin incisi Adalar, vapur seferlerinin başladığı 1846 yılından itibaren İstanbul'un gözde bir sayfiye yeri olmuştur. Özellikle Büyüka'da *Hesed Le Avram* [Avram'ın İyi-liği] Sinagogu⁵⁴ 1904, Heybeliada'da *Bet Yaakov* [Yaakov'un Evi]

.....

⁵² Abraham Galante, *Istanbul C. I*, 1941, s. 61

⁵³ Kömürcüyan, *a.g.e.*, s. 41

⁵⁴ Naim A. Güteryüz (ve fotoğraf İzzet Keribar), *a.g.e.*, s.81

Sinagogu⁵⁵ 1956 da, Burgazada'da *Obel Yaakov* [Yaakov'un Çadırı] İbadethanesi⁵⁶ 1968 yılında hizmete girdiler.

İstanbul'un yeni yerleşim merkezlerinden Kemerburgaz'da ikamet eden Yahudi ailelerin çoğalmasından dolayı ibadet gereksinimlerine cevap verecek bir sinagog ihtiyacını dikkate alan Hahambaşılık, Eyüp Belediyesi'nden gerekli izinleri alarak 21 Eylül 2006 da, Şaar Aşamayim⁵⁷ [Göklerin Kapısı] İbadethanesinin açılışını gerçekleştirmiştir.

Buraya kadar temas ettiğimiz ibadethaneler Sefarad Sinagoglarıdır. Kentte, Doğu Avrupa'dan göç eden Aşkenaz Yahudilerinin tesis ettikleri sinagoglar da mevcuttu. XIX. yüzyıldan önceleri konusunda fazla bir bilgi sahibi değiliz. Ancak, özellikle 1857 Muhacirin Kararname ve Kırım Savaşı ile Rusya'nın ulusallaşma politikası sonucu bu ülkeden ve Doğu Avrupa'dan Osmanlı'ya göç eden Aşkenazlar tarafından Hasköy'de tesis edilen bir Alaman Sinagogu ile Galata'da Yüksekaldırım civarında *Or Hodeş* [Yeni Işık] Sinagogu bilinmektedir. Diğer taraftan Aşkenazların daha 1831'de Büyük Hendek Caddesi üzerinde sinagog olarak kullanmaya başladıkları ev 1866'da yanınca Avusturya kökenli Aşkenazlar, Yüksekaldırım Caddesinde, bugünkü sinagogun bulunduğu yerde tahta bir sinagog inşa etmişlerdir: Österreichischer Tempel. II. Abdülhamid'in 1900 tarihli fermanı ile bu tahta binanın yerine yeni bir sinagog inşa edilmesi izni sağlanmış olup 17 Eylül 1900 Pazartesi sabahı görkemli bir törenle açılan bu ibadethane halen dini hizmet vermeye devam etmektedir.⁵⁸ Bir diğer Aşkenaz Sinagogu da, Aşkenaz Terziler Birliği tarafından inşa ettirilip 6 Eylül 1904 günü hizmete giren *Tofre Begadim (Schneidertempel)* Sinagogudur. Ancak bu ibadethane, 1960 lı yılların sonunda, cemaat azlığından kapanma zorunluğunda kalmış, Mayıs 1999'da, Doktor Marküs Kültür ve Sanat Derneği bünyesinde yer alan Schneidertempel Sanat Merkezi'ne dönüştürülmüştür.

.....
55 a.g.e., s. 85
56 a.g.e., s.87
57 a.g.e., s.181
58 a.g.e., s.159

Günümüzde İstanbul yahudilerinin belirgin bir ikamet bölgesi olmayıp kentin özellikle Nişantaşı, Gayrettepe, Etiler, İstinye, Kemerburgaz gibi Avrupa yakası ve Moda, Caddebostan, Suadiye, Kozyatağı, Maltepe gibi Anadolu yakası semtlerinde oturmaktadırlar. Halen İstanbul'da kimi 7 gün, kimi belirli gün ve saatlerde ibadete açık toplam 21 sinagog mevcuttur.